

SÉNAT DE BELGIQUE

SESSION DE 2005-2006

21 DÉCEMBRE 2005

Proposition de résolution concernant l'inscription au patrimoine mondial de l'humanité de l'héritage urbanistique de Léopold II, en particulier les serres de Laeken

(Déposée par M. Alain Destexhe)

DÉVELOPPEMENTS

Introduction

Le patrimoine est un héritage du passé dont chacun peut profiter aujourd'hui, mais qu'il convient aussi de transmettre aux générations futures. Le caractère exceptionnel de certains biens du patrimoine peut justifier leur préservation en tant qu'éléments d'un patrimoine mondial commun à l'humanité entière.

La Belgique compte neuf sites dans la liste du patrimoine mondial de l'humanité (1). D'autres sites font déjà l'objet d'inventaires et figurent sur la « Liste indicative » ou « préalable » qui planifie les demandes futures d'inscription (2).

(1) Les biens inscrits sur la Liste du patrimoine mondial sont : les béguinages flamands (1998); la cathédrale Notre-Dame de Tournai (2000); le Complexe Maison-Ateliers-Musée Plantin Moretus (2005); la Grand-Place de Bruxelles (1998); le centre historique de Bruges (2000); les beffrois de Belgique et de France (1999); les habitations majeures de l'architecte Victor Horta à Bruxelles (2000); les minières néolithique de silex de Spiennes (2000); les quatre ascenseurs du canal du Centre et leur site à La Louvière et Le Roeulx (1998). Le vendredi 15 juillet 2005, à Durban (Afrique du Sud), vingt-trois beffrois, situés dans le nord de la France, et le beffroi de Gembloux, en Belgique, ont été inscrits par l'UNESCO, en tant que groupe et comme une extension des 30 beffrois belges inscrits en 1999 sous le nom de beffrois de Flandre et de Wallonie.

(2) Sont inscrits sur la liste indicative : le noyau historique médiéval de Gand; le Westhoek, lieu de mémoire et monuments de la Grande Guerre; les bâtiments universitaires de Leuven; la maison Guiette à Anvers; le noyau historique d'Anvers-de l'Escaut aux anciens remparts; le Palais Stoclet à Bruxelles; le château, les jardins et les rochers de Freyr.

BELGISCHE SENAAAT

ZITTING 2005-2006

21 DECEMBER 2005

Voorstel van resolutie betreffende de bescherming van het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II en in het bijzonder de serres van Laken als werelderfgoed van de mensheid

(Ingediend door de heer Alain Destexhe)

TOELICHTING

Inleiding

Het erfgoed is een nalatenschap uit het verleden, waarvan elkeen vandaag kan mee genieten, maar die ook aan de volgende generaties moet worden doorgegeven. Omwille van hun uitzonderlijke karakter verdienen sommige goederen bescherming als deel van een gemeenschappelijk werelderfgoed voor de hele mensheid.

België telt negen plaatsen op de lijst van het werelderfgoed van de mensheid (1). Nog andere werden reeds geïnventariseerd en staan op de voorlopige of indicatieve lijst, die de toekomstige aanvragen tot erkenning omvat (2).

(1) De volgende Belgische goederen staan op de Werelderfgoedlijst : de Vlaamse beghijnhoven (1998); de Onze-Lieve-Vrouwkathedraal in Doornik (2000); het Plantin-Moretusmuseum in Antwerpen (2005); de Grote Markt in Brussel (1998); het historisch centrum van Brugge (2000); de belforten van België en Frankrijk (1999); de herenhuizen van architect Victor Horta in Brussel (2000); de neolithische vuursteenmijnen in Spiennes (2000); de vier scheepsliften op het Centrumkanaal en hun omgeving in La Louvière en Le Roeulx (1998). Op vrijdag 15 juli 2005 werden in het Zuid-Afrikaanse Durban nog 23 belforten in Noord-Frankrijk en het belfort van Gembloers door de UNESCO gezamenlijk opgenomen onder de naam « Belforten van Vlaanderen en Wallonië », als uitbreiding van de 30 Belgische belforten die reeds in 1999 op de lijst waren opgenomen.

(2) De volgende goederen zijn opgenomen op de indicatieve lijst : de middeleeuwse stadskern of Kuip van Gent; de relictien van de Grote Oorlog in de Westhoek; de universiteitsgebouwen van Leuven; het Guiette-huis in Antwerpen; de oude stadskern van Antwerpen, van de Schelde tot de omwallingen; het Stocletpaleis in Brussel en het kasteel, de tuinen en de rotsen van Freyr.

Cette résolution a pour objet de recommander l'inscription sur la liste du patrimoine mondial de l'héritage urbanistique de Léopold II, et en particulier des serres de Laeken.

1. Le « patrimoine mondial de l'humanité »

L'Organisation des Nations unies pour l'éducation, la science et la culture (UNESCO) encourage l'identification, la protection et la préservation du patrimoine culturel et naturel à travers le monde considéré comme ayant une valeur exceptionnelle pour l'humanité. Un traité international intitulé *Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel*, adopté par l'UNESCO en 1972, stipule notamment que le Comité du patrimoine mondial « établit, met à jour et diffuse » une liste de biens culturels et naturels soumis par les États parties et considérés comme ayant une valeur universelle exceptionnelle. Entreprise en 1978, cette liste s'enrichit chaque année de nouveaux sites.

L'ambition de l'UNESCO est de travailler à la survie et au partage à l'échelle planétaire du patrimoine culturel et naturel. De grands foyers de création et de merveilleux trésors sont révélés au public, illustrant l'universalité de l'homme bâtisseur tout en affirmant les particularités nationales. Les sites sont placés sous la protection de la communauté internationale, mais sans préjudice à la souveraineté nationale ou aux droits de propriété.

L'inscription d'un site sur la liste du patrimoine mondial n'est pas une fin en soi. Le « label Unesco », outre l'aspect honorifique, offre une garantie de préservation et de promotion des biens concernés.

L'UNESCO encourage les États parties à la Convention à promouvoir leur patrimoine à l'échelon international. L'article 3 de la Convention stipule qu'« il appartient à chaque État partie à la présente Convention d'identifier et de délimiter les différents biens situés sur son territoire » (1). En signant la Convention en 1996, la Belgique a reconnu que l'obligation d'assurer l'identification, la protection, la conservation, la mise en valeur et la transmission aux générations futures du patrimoine culturel et naturel, tel que défini dans les articles 1 et 2 de la Convention, lui incombait en premier chef (2).

(1) UNESCO, *Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel*, adoptée par la Conférence générale à sa dix-septième session, Paris, 16 novembre 1972, article 3.

(2) *Idem*, article 4.

Deze resolutie dient als aanbeveling om het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II, en in het bijzonder de serres van Laken, op te nemen op de Werelderfgoedlijst.

1. Het werelderfgoed van de mensheid

De Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur (UNESCO) stimuleert wereldwijd de identificatie, de bescherming en de instandhouding van het cultureel en natuurlijk erfgoed dat wordt beschouwd als van uitzonderlijke waarde voor de mensheid. Een internationaal verdrag met als naam *Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, dat door de UNESCO werd afgesloten in 1972, bepaalt immers dat het Werelderfgoedcomité een lijst opstelt, bijwerkt en verdeelt, waarop zich de culturele en natuurlijke goederen bevinden die door de ondertekenende staten worden voorgedragen en die beschouwd worden als van uitzonderlijke universele waarde. De lijst werd opgestart in 1978 en neemt elk jaar nog uitbreiding.

De UNESCO stelt zich tot doel wereldwijd te ijveren voor het behoud en de verdeling van het cultureel en natuurlijk erfgoed. Grootse creaties en prachtige schatten worden toegankelijk gemaakt voor het publiek, tonen het universele karakter van de mens als bouwer en verraden tegelijk ook de typische kenmerken van het land. De beschermde plaatsen krijgen de bescherming van de internationale gemeenschap, zonder dat evenwel wordt getornd aan de nationale soevereiniteit of de eigendomsrechten.

Een plaats laten opnemen op de Werelderfgoedlijst is geen doel op zich. Het UNESCO-label is uiteraard een eretitel, maar ook een garantie voor de bescherming en de promotie van de betrokken goederen.

De UNESCO moedigt de staten die de overeenkomsten ondertekend hebben, aan om hun erfgoed wereldwijd te promoten. Artikel 3 van de overeenkomst bepaalt dat elke lidstaat die deze overeenkomst ondertekend heeft, als taak heeft de verschillende goederen op zijn grondgebied te identificeren en af te bakenen (1). Met de ondertekening van de overeenkomst in 1996 heeft België erkend verplicht te zijn om zijn cultureel en natuurlijk erfgoed te identificeren, te beschermen, te behouden, te promoten en over te dragen aan de toekomstige generaties, zoals bepaald staat in de artikelen 1 en 2 van de overeenkomst (2).

(1) UNESCO, *Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, goedgekeurd door de algemene Conferentie tijdens haar zeventiende zitting, Parijs, 16 november 1972, artikel 3.

(2) *Idem*, art. 4.

2. Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'humanité ?

C'est le Comité du patrimoine de l'UNESCO, lequel se réunit une fois par an, qui décide si un site est accepté pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial, sur base, notamment, de rapports d'évaluation rédigés par les Organisations consultatives telles que l'ICOMOS (le Conseil international des monuments et des sites) et l'IUCN (l'Union mondiale pour la nature) (1).

En premier lieu, l'État partie à la Convention dresse un inventaire des sites naturels et culturels situés sur son territoire et susceptibles d'être inscrits au patrimoine mondial (2). Cet inventaire est appelé « Liste indicative (ou préalable) » et constitue un état prévisionnel des biens que l'État partie peut décider de proposer pour inscription au cours des cinq à dix années à venir. Les listes indicatives répondent à un besoin de planification. Elles permettent au Comité du patrimoine mondial d'évaluer dans le contexte le plus large possible « la valeur universelle exceptionnelle » de chaque bien proposé. Cette Liste indicative peut être mise à jour à tout moment.

Cette étape est très importante: le Comité du patrimoine mondial ne peut pas étudier une proposition d'inscription d'un bien s'il ne figure pas, au moins un an à l'avance, sur la Liste indicative. Les États parties sont encouragés à préparer leur liste indicative avec la participation de larges variétés de partenaires, y compris les gestionnaires de sites, autorités locales ou régionales, communautés locales, ONG et autres parties et partenaires intéressés (3).

Les propositions d'inscription doivent être préparées selon un format établi par l'UNESCO incluant les informations suivantes: (1) identification du bien — comprenant les limites géographiques du bien, (2) description du bien — incluant une vue d'ensemble de son histoire et de son aménagement, (3) justification de l'inscription, (4) état de conservation et facteurs affectant le bien, (5) protection et gestion, (6) suivi, (7) documentation, (8) coordonnées détaillées des personnes responsables, (9) signature au nom de(s) l'État(s) partie(s) (4).

(1) UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 février 2005, article 31.

(2) Le patrimoine culturel et le patrimoine naturel sont définis aux articles 1 et 2 de la Convention pour la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel.

(3) *Orientations*, articles 62-76.

(4) *Idem*, article 129-133.

2. Hoe kan een goed opgenomen worden op de Werelderfgoedlijst ?

Het Werelderfgoedcomité van de UNESCO komt één keer per jaar samen en beslist of een voorgedragen plaats al dan niet wordt opgenomen op de Werelderfgoedlijst. Het steunt daarbij op evaluatierapporten vanwege adviesorganen zoals ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*) en de IUCN (*World Conservation Union*) (1).

In eerste instantie dient de lidstaat een inventaris op te maken van de natuurlijke en culturele goederen op zijn grondgebied die in aanmerking komen voor bescherming als werelderfgoed (2). Deze inventaris is de zogenaamde « indicatieve lijst », die een overzicht geeft van de goederen waarvoor de lidstaat de erkenning kan aanvragen in de loop van de komende vijf tot tien jaar. Aan de hand van de indicatieve lijsten, die gebruikt worden met het oog op de planning, kan het Werelderfgoedcomité in een zo breed mogelijk kader de « uitzonderlijke universele waarde » van elk voorgesteld goed evalueren. De indicatieve lijst kan op elk ogenblik bijgewerkt worden.

Deze stap is van groot belang: het Werelderfgoedcomité kan een voorstel tot erkenning van een goed niet bestuderen als het niet minstens één jaar op voorhand ingeschreven staat op de indicatieve lijst. De lidstaten worden aangemoedigd om hun indicatieve lijst voor te bereiden met de medewerking van een brede waaier van partners, waaronder de beheerders van de goederen, lokale of regionale overheden, plaatselijke gemeenschappen, NGO's en andere geïnteresseerde partners en partijen (3).

De voorstellen tot bescherming dienen voorbereid te worden in een formaat dat door de UNESCO is vastgelegd en de volgende inlichtingen bevat: (1) identificatie van het goed, met opgave van zijn geografische grenzen, (2) beschrijving van het goed, met inbegrip van een algemeen overzicht van zijn geschiedenis en inrichting, (3) verantwoording van de opneming op de lijst, (4) staat van onderhoud en factoren die het goed beïnvloeden, (5) bescherming en beheer, (6) *follow-up*, (7) documentatie, (8) gedetailleerde persoonsgegevens van de verantwoordelijken, (9) handtekening namens de aanvragende staat of staten (4).

(1) UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 februari 2005, art. 31.

(2) Het cultureel en het natuurlijk erfgoed wordt nader bepaald in de artikelen 1 en 2 van de *Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*.

(3) *Orientations*, art. 62-76.

(4) *Idem*, art. 129-133.

Pour être classé au patrimoine mondial de l'humanité, un site doit satisfaire à au moins un des dix critères de sélection (conventionnellement numérotés comme suit : i, ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, x) définis par le Comité du patrimoine mondial justifiant de sa valeur universelle exceptionnelle (1). Une analyse comparative du bien par rapport à d'autres bien similaires peut aussi démontrer l'importance du site proposé. Les critères de sélection sont expliqués dans les Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial qui est avec le texte de la Convention, le principal outil de travail pour s'engager dans une procédure d'inscription.

Un site est choisi en fonction de critères culturels et/ou naturels. Les critères sont de nature très différente et ne sont pas toujours complémentaires. Un seul des dix critères suffit à définir la nature exceptionnelle d'un bien. Ainsi, par exemple, la Grand-Place de Bruxelles répond à deux des dix critères de l'UNESCO (iii; iv); les maisons d'Horta sont classées au patrimoine mondial en fonction de trois critères (i; ii; iv).

Le bien proposé doit en outre répondre au critère d'authenticité pour ce qui est de sa conception, de ses matériaux, de son exécution ou de son environnement et/ou au critère d'intégrité, lequel est une appréciation d'ensemble du patrimoine et de son caractère intact (2).

L'existence d'une législation de protection au niveau national, régional ou municipal, ainsi que d'éléments de gestion appropriés sont exigés (3). Le bien doit bénéficier « d'une protection juridique et/ou contractuelle et /ou d'une protection traditionnelle adéquate, ainsi que de mécanismes de gestion, afin d'assurer la conservation des biens ou des paysages culturels inscrits. » (4)

À côté du texte de la Convention internationale et du corps des Orientations, qui définissent l'essentiel des pratiques concernant les procédures de classement, il existe des orientations complémentaires adoptées par le Comité du patrimoine mondial (5). Depuis 1992, par exemple, les interactions majeures entre les hommes et le milieu naturel constituent un critère

(1) *Idem*, articles 77-78. Critères.

(2) Le chapitre II E, articles 79-95 des *Orientations* décrit ces conditions plus en détail.

(3) *Orientation*, article 132.

(4) Audrerie, Dominique, Souchier, Raphaël, Vilar, Luc, *Le patrimoine mondial*, Que sais-je?, PUF, 1998, p. 43.

(5) Le Comité adopte des orientations particulières sur base de rapports d'experts et d'avis des organisations consultatives. Leur contenu est toujours susceptible d'évoluer encore dans les années à venir. Voir les *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de bien sur la liste du patrimoine mondial*, annexe 3 des *Orientations*.

Om erkend te worden als werelderfgoed van de mensheid, dient een plaats aan minstens een van de tien selectiecriteria van het Werelderfgoedcomité te voldoen (die volgens overeenkomst als volgt worden genummerd : i, ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, x) als bewijs van zijn uitzonderlijke universele waarde (1). Uit een vergelijkende analyse van het goed met soortgelijke goederen moet ook het belang blijken van de voorgedragen plaats. De selectiecriteria staan nader bepaald in de *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, die samen met de tekst van de Overeenkomst het voornaamste werkmiddel zijn in de procedure voor de aanvraag tot bescherming.

Een plaats wordt gekozen op grond van culturele en/of natuurlijke criteria. De criteria zijn erg uiteenlopend van aard en vullen elkaar niet steeds aan. Voldoen aan een van de tien criteria is al voldoende voor een goed om uitzonderlijk te zijn. Zo bijvoorbeeld beantwoordt de Grote Markt van Brussel aan twee van de tien UNESCO-criteria (iii en iv) en zijn de huizen van Horta erkend als werelderfgoed op grond van drie criteria (i, ii en iv).

Het voorgedragen goed moet bovendien beantwoorden aan het authenticiteitscriterium op het gebied van ontwerp, materialen, uitvoering of omgeving en/of het integriteitscriterium, dat een algemene beoordeling inhoudt van het erfgoed en zijn ongeschondenheid (2).

Het bestaan is vereist van nationale, gewestelijke of gemeentelijke wetgeving inzake bescherming en van gepaste beheersmechanismen (3). Er moet worden voorzien in gepaste juridische en/of contractuele en/of traditionele bescherming van het goed, evenals de nodige beheersmechanismen voor het behoud van de beschermde goederen of cultuurlandschappen (4).

Naast de tekst van de internationale overeenkomst en de *orientations*, die grotendeels de praktijken vastleggen van de erkenningsprocedures, bestaan er nog aanvullende *orientations* die door het Werelderfgoedcomité werden goedgekeurd (5). Zo vormt de wisselwerking tussen mens en natuur sinds 1992 een afzonderlijk criterium en wordt zij erkend als « cul-

(1) *Idem*, art. 77-78. Criteria.

(2) Hoofdstuk II E, art. 79-95 van de *Orientations* beschrijft deze voorwaarden meer in detail.

(3) *Orientation*, art. 132.

(4) Audrerie, Dominique, Souchier, Raphaël, Vilar, Luc, *Le patrimoine mondial*, Que sais-je?, PUF, 1998, blz. 43.

(5) Het Comité keurt ook specifieke *orientations* goed op grond van rapporten van deskundigen en de inbreng van adviesorganen. De inhoud ervan kan nog wel evolueren in de loop van de komende jaren. Zie de *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de bien sur la liste du patrimoine mondial*, bijlage 3 bij de *Orientations*.

distinct et sont reconnues comme des «paysages culturels.» Le Comité a également reconnu un statut et des critères particuliers pour les villes et les ensembles urbains (1).

Une procédure d'inscription prend un minimum de deux ans et demi, depuis le jour où l'État partie mentionne un bien sur sa liste indicative avant de le proposer formellement pour inscription jusqu'au moment où le Comité prend effectivement sa décision après l'évaluation des organisations consultatives (2). Chaque année, à la date du 30 septembre, les États parties peuvent, sur une base volontaire, introduire auprès du secrétariat de l'UNESCO des projets de proposition. Cette procédure prolonge les délais mais permet d'obtenir un avis pour améliorer les termes d'une proposition.

3. Léopold II, urbaniste visionnaire (1865-1909)

Le roi Léopold II a influencé, voire initié, la politique de travaux publics en Belgique (3). Son héritage est présent à Bruxelles et à Tervuren: la transformation du Palais royal, les arcades et le parc du Cinquantenaire, le musée et l'arboretum de Tervuren mais aussi de nombreux parcs, le tracé de grandes avenues, ainsi que l'assainissement et l'embellissement des vieux quartiers du centre de Bruxelles.

Les aménagements de la Capitale par le roi bâtisseur peuvent être regardés dans leur ensemble, comme des éléments représentatifs d'une vision urbanistique audacieuse et innovante.

Le développement urbain fut l'un des phénomènes caractéristiques de la seconde moitié du XIX^e siècle. Il a pour cause l'explosion économique connue par notre pays et son corollaire, une forte croissance démographique. Léopold II, «souverain particulièrement attentif aux grands traits distinctifs de son époque» (4), s'attela avec intérêt et passion à une politique des travaux publics. Il en naquit une véritable doctrine, dont la précocité a été mise en évidence à plusieurs reprises (5). Les réalisations du souverain illustrent une «exceptionnelle continuité du programme royal en matière d'urbanisme» (6).

(1) *Idem*, p. 42-48.

(2) *Idem*, calendrier, article 168.

(3) Pour une évaluation de l'impact de la volonté royale sur l'histoire des travaux publics qui ont marqué son règne, voir le livre de Ranieri, Liane, *Léopold II, urbaniste*, Hayez, Bruxelles, 1973.

(4) Ranieri, Liane, *op. cit.*, p. 11.

(5) *Ibidem*.

(6) *Idem*, p. 19.

tuurlandschap». Het Comité verleent ook een statuut en aparte criteria voor steden en stadscentra (1).

Een erkenningsprocedure neemt minstens twee en een half jaar in beslag, vanaf de dag waarop de lidstaat een goed opneemt op haar indicatieve lijst alvorens het formeel voor erkenning wordt voorgedragen, tot wanneer het Comité zich daadwerkelijk uitspreekt na de evaluatie vanwege de adviesorganen (2). Elk jaar op 30 september kunnen de lidstaten geheel vrijwillig hun ontwerpen van voorstel indienen bij het UNESCO-secretariaat. Deze procedure maakt de termijnen weliswaar langer, maar zorgt wel voor een advies ter staving van een voorstel.

3. Leopold II, een urbanist met een visie (1865-1909)

Koning Leopold II was de bezieler, ja zelfs de grondlegger van de openbare werken in België (3). Zowel in Brussel als Tervuren liet hij zijn sporen na: de verbouwing van het koninklijk paleis, het Jubelpark met zijn bogen, het museum en het arboretum van Tervuren, maar ook talrijke parken en lanen, evenals de sanering en de verfraaiing van de oude wijken van het Brusselse stadscentrum.

De manier waarop de koning-bouwer de hoofdstad vorm heeft gegeven, getuigt van een gewaagde en vernieuwende kijk op stedenbouw.

De stadsontwikkeling was een van de typische kenmerken van de tweede helft van de 19e eeuw. Zij vindt haar grondslag in de snelle economische ontwikkeling van ons land en de daaruit voortvloeiende gestage bevolkingsgroei. Leopold II werd aanzien als een vorst die bijzonder goed met zijn tijd mee was (4) en hij wijdde zich met hart en ziel aan zijn beleid inzake openbare werken. Het leidde tot een ware doctrine, die haar tijd zelfs ver vooruit was, wat ook meermaals werd aangekaart (5). De verwezenlijkingen van de vorst geven een beeld van de uitzonderlijke continuïteit van het koninklijke programma op het gebied van stedenbouw (6).

(1) *Idem*, blz. 42-48.

(2) *Idem*, kalender, art. 168.

(3) Voor een evaluatie van de impact van de wil van Leopold II op de geschiedenis van de openbare werken tijdens zijn bewind, zie Ranieri, Liane, *Léopold II, urbaniste*, Hayez, Brussel, 1973.

(4) Ranieri, Liane, *op. cit.*, blz. 11.

(5) *Ibidem*.

(6) *Idem*, blz. 19.

Pour Léopold II, l'architecture combinée à l'art du paysagiste et à l'urbanisme détermine une manière de vivre pour toute la population. L'urbanisme a une dimension sociale. La ville doit être aménagée pour améliorer les conditions de vie et les travaux mis en œuvre pour assurer l'hygiène et la salubrité publique. De beaux parcs et de grands squares doivent convier la population à jouir des avantages de la campagne. Le roi bâtisseur est à l'origine du tracé de larges avenues, du développement de zones vertes et de parcs publics. Au-delà du bien public, la préoccupation du roi était aussi esthétique. L'accroissement du bien-être public marche de pair avec l'embellissement des villes. Ce que nous appelons aujourd'hui l'urbanisme, le Roi le nommait « l'art du dehors ». Le développement doit faire de la rue et de tout le domaine public une gigantesque œuvre d'art. Le développement commercial et industriel doit fournir les ressources précieuses pour servir cet objectif. Il s'agit aussi pour Léopold II de donner de l'éclat au pays aux yeux des nations étrangères et de développer par tous les moyens le rayonnement économique et culturel du pays (1).

4. L'héritage urbanistique de Léopold II: patrimoine mondial de l'humanité ?

Pourquoi ne pas envisager de classer l'ensemble de l'œuvre urbanistique de Léopold II au patrimoine mondial ? Une telle candidature pose, il est vrai, deux problèmes : (1) la délimitation concrète de ce patrimoine : qu'est-ce qui fait partie de l'héritage urbanistique de Léopold II ? (2) le choix des critères définis par l'UNESCO sous le label desquels cet héritage urbanistique serait classé.

Le présent développement n'a pas l'ambition de se substituer aux experts pour répondre à ces questions. Les Directions des Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale et du ministère de la Communauté flamande sont compétentes pour constituer un dossier détaillé. Les Commissions royales des Monuments et des Sites seront ensuite les plus habilitées pour juger de l'opportunité de l'inscription. Pour étayer notre recommandation de classement, nous esquissons ici des éléments de réponses.

(1) Goedleven, Edgard, *Les serres royales de Laeken*. Bruxelles, Racine & SFI, 1988, p. 30. *Le roi bâtisseur*, in Emerson, Barbara, *Léopold II, le royaume et l'empire*, Duculot, Paris, 1988, p. 263-269.

Voor Leopold II is de combinatie van architectuur met tuinaanleg en stedenbouw een doorslaggevende factor in de levenswijze van de hele bevolking. Stedenbouw heeft ook een sociale inslag. De stad moet worden opgebouwd om de levensomstandigheden te verbeteren, en de werken die uitgevoerd worden moeten de openbare hygiëne en gezondheid ten goede komen. Mooie parken en grote pleinen moeten de bevolking uitnodigen om te proeven van de geneugten van het platteland. De koning-bouwer stond mee aan de wieg van brede lanen, groenzones en openbare parken. Naast het algemeen nut had de koning ook oog voor de schoonheid van de dingen. Het steeds grotere welzijn van de bevolking gaat hand in hand met de verfraaiing van de steden. Waar wij vandaag spreken van stedenbouw, sprak de Koning over « buitenkunst ». De ontwikkeling moet van de straat en het publiek domein één reusachtig kunstwerk maken. Uit de commerciële en industriële ontwikkeling moeten de kostbare middelen worden gehaald om dit doel na te streven. Leopold II wilde ons land ook laten schitteren in de ogen van de andere landen en streefde ernaar de economische en culturele uitstraling van ons land zo groot mogelijk te maken (1).

4. Het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II: werelderfgoed van de mensheid ?

Waarom niet het volledige stedenbouwkundige werk van Leopold II laten beschermen als werelderfgoed ? Dit brengt echter twee problemen met zich mee : (1) de concrete afbakening van het erfgoed : wat maakt precies deel uit van het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II ? — (2) de keuze van de criteria die door de UNESCO vooropgesteld zijn en waarvoor dit stedenbouwkundig erfgoed een beschermingslabel zou krijgen.

Het is evenwel niet de bedoeling om met deze toelichting de rol van de deskundigen over te nemen en deze vragen op te lossen. De Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap zijn bevoegd om een gedetailleerd dossier samen te stellen. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen is nadien het best geplaatst om in te schatten of het erfgoed van Leopold II moet voorgedragen worden. Om onze aanbeveling tot bescherming kracht bij te zetten, leveren wij hierbij enkele aanzetten tot antwoord.

(1) Goedleven, Edgard, *Les serres royales de Laeken*. Brussel, Racine & SFI, 1988, blz. 30. *Le roi bâtisseur*, in Emerson, Barbara, *Léopold II, le royaume et l'empire*, Duculot, Parijs, 1988, blz. 263-269.

4.1. L'héritage urbanistique de Léopold II

En premier lieu, le patrimoine de l'ère du roi bâtisseur comprend des œuvres monumentales.

Le Palais royal de Bruxelles : érigé à l'emplacement de l'ancienne Cour des Ducs de Brabant, incendiée en 1731. Commencé en 1820 sous le règne du roi Guillaume, il fut modifié en 1904 sous Léopold II, qui lui donna son unité et son prestige actuel. Propriété de l'État, le Palais royal est mis à la disposition du roi des Belges comme palais de fonction (1). Depuis 1965, il est de tradition qu'annuellement le Palais royal de Bruxelles soit accessible au public.

L'arcade du Cinquantenaire : aux portes de la cité, elle véhicule une symbolique urbanistique importante. D'une part, elle concentre le passage entre la ville et la campagne. D'autre part, elle célèbre le caractère historique et illustre de la ville. La construction des arcades débute en 1890. À la mort de Bordiau en 1904, Léopold II fait appel à l'architecte français Charles Girault pour terminer les travaux. Ce dernier modifie les plans et fait ériger en un temps record une majestueuse arcade à trois arches, inaugurée le 27 septembre 1905, pour le 75^e anniversaire de l'indépendance belge. Propriété de l'État fédéral, l'ensemble du Cinquantenaire est un site de 34 ha, classé depuis 1976 et situé sur les communes de Bruxelles et Etterbeek. La Régie des bâtiments en assume la responsabilité administrative et a confié la gestion quotidienne du parc à l'IBGE, l'Institut bruxellois pour la Gestion de l'Environnement, qui dépend de la Région de Bruxelles-Capitale. En 2001, La Fondation Roi Baudouin a été l'initiatrice d'une vaste restauration en lançant et finançant les études préalables. Le financement de ce projet de restauration est pris en charge par Beliris, un accord de coopération entre l'État fédéral et la Région de Bruxelles-Capitale (2).

Le Musée royal d'Afrique centrale : Léopold voulait aménager une sorte de vitrine de son Congo et profita de l'Exposition universelle de 1897 pour faire aménager un palais des colonies. La première pierre de l'édifice, tel qu'on le connaît aujourd'hui, fut posée en 1904. Le Musée est un établissement scientifique

(1) Monette, Pierre-Yves, *Métier de roi. Famille. Entourage. Pouvoir*. Alice éditions, Bruxelles, 2002, p. 174.

(2) Fondation roi Baudouin, Communiqué de presse, *Beliris entame la restauration du Parc du Cinquantenaire sur un schéma directeur de la Fondation Roi Baudouin*, 15/09/2005; Publication de la Fondation roi Baudouin, *Un « Central Park » au cœur de l'Europe. La restauration du Parc du Cinquantenaire*.

4.1. Het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II

Eerst en vooral omvat het erfgoed uit de tijd van de koning-bouwer een aantal monumentale werken.

Het koninklijk paleis van Brussel : opgericht op de vroegere locatie van het Hof van de Hertogen van Brabant, dat in 1731 afbrandde. De bouw begon in 1820 onder het bewind van koning Willem. Het paleis werd verbouwd in 1904 onder Leopold II, die zorgde voor samenhang en het zijn huidige uitstraling gaf. Het paleis is staats eigendom en wordt ter beschikking gesteld aan de koning der Belgen als ambtswoning (1). Sinds 1965 is het de traditie dat het koninklijk paleis van Brussel jaarlijks wordt geopend voor het publiek.

De triomfboog van het Jubelpark vormt de poort tot de stad en is een belangrijk stedenbouwkundig symbool. Enerzijds versterkt hij de overgang tussen stad en platteland. Anderzijds is hij een hulde aan het historische en beroemde karakter van de stad. De bouw van de bogen begint in 1890. Bij de dood van Bordiau in 1904 doet Leopold II een beroep op de Franse architect Charles Girault om de werken af te maken. Deze laatste wijzigt de plannen en laat in een recordtempo een majestueuze triomfboog optrekken, die wordt ingehuldigd op 27 september 1905, ter gelegenheid van de 75e verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid. Het Jubelpark is eigendom van de federale overheid en beslaat een oppervlakte van 34 ha, die sinds 1976 beschermd is en zich uitstrekt over de gemeenten Brussel en Etterbeek. De Regie der Gebouwen is er administratief verantwoordelijk voor en heeft het dagelijks beheer opgedragen aan het Brussels Instituut voor Milieubeheer, dat afhangt van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In 2001 bestelde en financierde de Koning Boudewijnstichting de voorstudie van een omvangrijke restauratie. De financiering van dit restauratieproject wordt gedragen door Beliris, een samenwerkingsverband tussen de federale overheid en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2).

Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika : Leopold wilde een soort uitstalraam van « zijn » Congo en profiteerde van de Wereldtentoonstelling van 1897 om een koloniënpaleis te laten bouwen. De eerste steen van het huidige gebouw werd gelegd in 1904. Het Museum is een federale wetenschappelijke

(1) Monette, Pierre-Yves, *Métier de roi. Famille. Entourage. Pouvoir*. Alice éditions, Brussel, 2002, blz. 174.

(2) Koning Boudewijnstichting, perscommuniqué, *Beliris start de restauratiewerken van het Jubelpark op basis van een inrichtingsplan van de Koning Boudewijnstichting*, 15 september 2005; Publicatie van de Koning Boudewijnstichting, *Een « Central Park » in het hart van Europa. De restauratie van het Jubelpark*.

fédéral qui relève du ministre fédéral de la Politique scientifique (1).

En deuxième lieu, l'action de Léopold II est indélébile dans la création d'espaces verts : plus de 7 500 hectares de verdure, dont plus de 1 000 hectares de jardins publics dans la seule agglomération bruxelloise, qui en était à peu près dépourvue au début de son règne (2).

La liste des interventions royales en faveur des espaces verts est impressionnante. Notons que la création de la plupart de ceux-ci s'inscrit dans un plan d'aménagement qui s'accompagne de la percée de larges avenues arborées, boulevards de ceinture ou voies de pénétration, la deuxième ceinture des boulevards de Bruxelles (1865-1914), l'avenue Louise (1860-1866), l'avenue de Tervuren et le boulevard du Souverain (1895-1910). Outre le jardin du Roi et l'arboretum de Tervuren (3), il faut citer les parcs de Forest et Duden, le parc de Laeken autour du château royal, le parc Elisabeth autour de la basilique de Koekelberg, le parc Josaphat, le parc du Cinquante-naire, le parc de Woluwe, l'arboretum de Tervuren, le square du Jagersveld et l'étang de Boitsfort préservé (4).

Il pourrait être également fait mention des aménagements au-dessus desquels plane l'esprit du roi bâtisseur, soit parce qu'il en a soutenu l'élaboration, soit parce qu'il avait été un précurseur dans leur conception. Si la décision de bâtir le palais de justice avait été prise sous le règne de Léopold I, Léopold II a soutenu la construction du gigantesque édifice par sa pleine et entière approbation. Il le considéra comme un des hauts faits de son règne (5).

Le projet de la basilique de Koekelberg débuta sous son règne. Par ailleurs, «le roi a été le défenseur d'idées que la postérité finira par réaliser à une ou plusieurs générations d'intervalles»: le palais des Beaux-Arts, l'aménagement du mont des Arts faisaient partie de ses projets (6).

(1) L'arrêté royal du 20 mars 1997 place cet établissement sous le contrôle des Services fédéraux des affaires scientifiques, techniques et culturelles. Lagasse, Charles-Etienne, *Les Nouvelles Institutions politiques de la Belgique et de l'Europe*, Erasme, 2003, p. 142.

(2) Ranieri, *op. cit.*, p. 346.

(3) Propriété de l'État belge, l'arboretum fait partie de la Donation Royale, dans la liste des biens à affectation d'intérêt général.

(4) Site de l'ASBL Badeaux, *Promotion de l'histoire locale et du tourisme culturel. Défense du patrimoine et de l'environnement*, <http://www.badeaux.be/>.

(5) Emerson, *op. cit.*, p. 264.

(6) *Idem*, p. 343.

instelling die ressorteert onder de minister tot wiens bevoegdheid het Wetenschapsbeleid behoort (1).

Bovendien heeft Leopold II ook zijn stempel gedrukt op de groenvoorziening : meer dan 7 500 hectare groen, waarvan meer dan 1 000 hectare parken alleen al in de Brusselse agglomeratie, waar amper groen te vinden was toen hij aantrad (2).

Het is indrukwekkend te zien hoeveel de koning heeft gedaan op het gebied van groenzones. De aanleg van de meeste hiervan kadert in een plan dat ook voorziet in de aanleg van brede, met bomen omzoomde lanen, ringwegen of toegangswegen — de tweede ring met de Brusselse boulevards (1865-1914), de Louizalaan (1860-1866), de Tervurenlaan en de Vorstlaan (1895-1910). Naast de tuin van de Koning en het arboretum van Tervuren (3) is er ook het park van Vorst en het Dudenpark, het park van het koninklijk kasteel van Laken, het Elisabethpark rond de basiliek van Koekelberg, het Josaphatpark, het Jubelpark, het park van Woluwe, het Jagersveld en de beschermde vijver van Bosvoorde (4).

Er kan ook nog verwezen worden naar de werken waarboven de geest waart van de koning-bouwer omwille van zijn steun aan de uitvoering ervan of van de baanbrekende rol die hij erin gespeeld heeft. Zelfs al werd de beslissing voor de bouw van het justitiepaleis genomen onder Leopold I, toch was Leopold II er de bezieler van, door zijn onvoorwaardelijke goedkeuring van de bouw van het reusachtige bouwwerk. Hij beschouwde het dan ook als een van de hoogtepunten van zijn bewind (5).

De plannen voor de bouw van de basiliek van Koekelberg ontstonden tijdens zijn bewind. Zo wordt ook gezegd dat de koning de voorvechter was van ideeën die uiteindelijk pas een of twee generaties later tot uitvoering zouden worden gebracht : ook het Paleis voor Schone Kunsten en de Kunstberg waren projecten van zijn hand (6).

(1) Het Koninklijk Besluit van 20 maart 1997 brengt deze instelling onder de controle van de Federale diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden. Lagasse, Charles-Etienne, *Les Nouvelles Institutions politiques de la Belgique et de l'Europe*, Erasme, 2003, blz. 142.

(2) Ranieri, *op. cit.*, blz. 346.

(3) Het arboretum is staatseigendom en maakt deel uit van de Koninklijke Schenking, op de lijst met goederen van algemeen belang.

(4) Site van de VZW Badeaux, *Promotion de l'histoire locale et du tourisme culturel. Défense du patrimoine et de l'environnement*, <http://www.badeaux.be/>.

(5) Emerson, *op. cit.*, blz. 264.

(6) *Idem*, blz. 343.

4.2. Les critères de l'UNESCO

Plus qu'un ensemble architectural cohérent et exceptionnel, l'héritage patrimonial de l'ère de Léopold II est avant tout emblématique d'une conception visionnaire de l'urbanisme et du paysagisme. Il importe de souligner l'originalité des vues du monarque dans le cadre de son époque qui a, avec ténacité, œuvré à une plus grande harmonie urbaine et à une meilleure sauvegarde de nos sites naturels. « Aujourd'hui encore, malgré les transformations du monde moderne, nous vivons sur l'acquis de ce règne. Léopold II a remodelé la capitale qu'il s'était fait un devoir d'embellir. » (1)

Le concept de « paysage culturel », développé par l'UNESCO en 1992, pourrait apporter une reconnaissance internationale à ce patrimoine. Sous la dénomination de « paysage culturel », l'UNESCO reconnaît comme patrimoine mondial les interactions majeures entre les hommes et le milieu naturel.

Les paysages culturels représentent « les ouvrages combinés de l'homme et de la nature ». Ils illustrent l'évolution de la société et des établissements humains au cours des âges, sous l'influence des contraintes matérielles et/ou des atouts présentés par leur environnement et des forces sociales, économiques et culturelles successives, internes et externes. Le terme « paysages culturels » recouvre une grande variété d'interactions entre l'homme et son environnement naturel. Est notamment reconnu comme patrimoine mondial le paysage clairement défini, conçu et créé intentionnellement par l'homme, ce qui comprend des paysages de jardins et de parcs créés pour des raisons esthétiques souvent associés à des constructions prestigieuses (2).

Notons que le Comité du patrimoine reconnaît également la valeur exceptionnelle de certaines villes ou centres-villes historiques. Elles sont parfois classées au patrimoine mondial des Sites historiques vivants.

Des propositions peuvent être faites en faveur de réalisations limitées dans l'espace mais ayant exercé une influence dans l'histoire de l'urbanisme. Dans ce cas, l'inscription concerne essentiellement un ensemble monumental et accessoirement la ville entière où il s'insère (3).

Les idées de grandeur du roi Léopold II ont parfois été qualifiées de mégalomanes. Certaines études se sont attelées à démontrer que derrière l'image idyllique des chefs-d'œuvre architecturaux se cachait une réalité

(1) Ranieri, *op. cit.*, p. 343.

(2) *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de biens sur la liste du patrimoine mondial*, annexe 3 des *Orientations*.

(3) *Ibidem*.

4.2. Criteria van de UNESCO

Meer nog dan een samenhangend en uitzonderlijk architecturaal geheel is het erfgoed uit de tijd van Leopold II vooral een symbool van een toekomstgerichte opvatting inzake stedenbouw en landschapskunst. Belangrijk was ook de voor zijn tijd originele aanpak van de koning, die hardnekkig heeft gestreefd naar een grotere harmonie binnen de stad en een beter behoud van onze natuurlijke landschappen. « Vandaag nog leven wij verder op wat Leopold II ons heeft geschonken. Hij achtte het zijn plicht de hoofdstad te verfraaien en heeft ze dan ook volledig vernieuwd » (1), zo verwoordt Ranieri het.

Het concept « cultuurlandschap » werd ontwikkeld door de UNESCO in 1992 en kan een oplossing zijn om dit erfgoed internationaal te laten erkennen. Onder de noemer « cultuurlandschap » erkent de UNESCO de waardevolle wisselwerking tussen mens en natuur.

De cultuurlandschappen zijn een werk van mens én natuur. Zij illustreren de evolutie van de maatschappij en de menselijke verwezenlijkingen in de loop der tijden, onder invloed van de materiële beperkingen en/of de troeven die zij halen uit hun omgeving en de opeenvolgende interne en externe krachten op het sociale, het economische en het culturele vlak. De term « cultuurlandschappen » behelst een omvangrijke wisselwerking tussen de mens en zijn natuurlijke milieu. Zo worden onder meer de landschappen die bewust door de mens zijn afgebakend, ontworpen en aangelegd, erkend als werelderfgoed. Dit omvat dan ook tuin- en parklandschappen die uit esthetische overwegingen werden aangelegd en vaak horen bij prestigieuze bouwwerken (2).

Het Werelderfgoedcomité erkent overigens ook de uitzonderlijke waarde van enkele historische steden of stadskernen, die soms worden beschermd als van het werelderfgoed deel uitmakende levende historische steden.

Er kunnen ook voorstellen worden gedaan voor de bescherming van realisaties die weliswaar beperkt zijn van omvang, maar toch een zekere invloed hebben uitgeoefend in de geschiedenis van de stedenbouw. In dergelijk geval slaat het voorstel hoofdzakelijk op een monumentaal geheel en slechts in tweede instantie op de stad waar het zich bevindt (3).

De grootsheid die koning Leopold II nastreefde, werd weleens beschouwd als megalomanie. Verscheidene studies hebben proberen aan te tonen dat achter het idyllische beeld van de architecturale meester-

(1) Ranieri, *op. cit.*, blz. 343.

(2) *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de biens sur la liste du patrimoine mondial*, bijlage 3.

(3) *Ibidem*.

douloureuse pour les populations dont les logements étaient détruits (1). Enfin, « ce rêve de grandeur et de pierre » (2) est lié inévitablement au débat concernant l'exploitation du Congo. Mais au-delà des polémiques, l'UNESCO reconnaît les œuvres de l'homme sans les détacher de leur contexte économique et social spécifique.

L'UNESCO exige également que des dispositions légales soient prises pour assurer la protection et la gestion (3). En Belgique, pour répondre à ces conditions, il est d'usage de classer le(s) bien(s) à la région (4). Plusieurs des biens mentionnés font déjà l'objet d'un classement à la région : le Cinquantenaire (classé en 1976); le jardin du Roi (classé en 1976); les parcs de Forest et de Duden (1973); le Musée royal d'Afrique centrale.

Toutefois, l'UNESCO reconnaît une variété de mesures de protection et de gestion, puisque l'organisation internationale doit tenir compte des spécificités nationales du monde entier. Parmi l'héritage de Léopold II, certains biens sont gérés par la Donation royale. L'arrêté royal de 1930 (5) qui définit les conditions de la Donation royale et les missions et obligations de cette institution publique autonome semble constituer un cadre légal suffisant de protection et de gestion (les serres de Laeken et l'arboretum de Tervuren font partie de la Donation royale).

En ce qui concerne le Palais royal, il fait partie de la Liste Civile. La Liste Civile prévue par la Constitution et organisée par la loi (6) constitue l'ensemble des moyens immobiliers, matériels et financiers mis par l'État à la disposition du Roi pour lui permettre de faire face aux obligations découlant de sa charge. Par extension, elle a donné son nom à un des quatre

(1) Lucas, Catherine, *Léopold II, la folie des grandeurs*, Luc Pire, 2002.

(2) *Ibidem*.

(3) Voir ci-dessus, p. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'Humanité ?*

(4) Dans la Région de Bruxelles-Capitale, le Code bruxellois de l'aménagement du territoire, chap. IV, règle les dispositions en la matière; La procédure de classement peut être entamée soit à l'initiative des autorités régionales, soit à la demande du propriétaire, d'une association de sauvegarde du patrimoine ou du collège des bourgmestres et échevins de la commune où le bien est situé.

(5) À l'origine, Léopold II avait proposé d'offrir à l'État un certain nombre de bâtiments monumentaux et de parcs. À la mort du souverain, les biens de cette « donation royale » devinrent propriété de l'État et le ministère des Finances fut chargé de leur entretien. En 1930, par arrêté royal, la Donation royale devint une institution publique autonome. Les dépenses furent dès lors couvertes par des revenus propres, sans charge pour le Trésor public.

(6) La loi fixe la liste civile pour la durée de chaque règne (art. 89 Constitution). Voir à ce sujet, Stangherlin, Katrin, *Le patrimoine royal*, La Charte, Bruxelles, 2004, p. 63-109.

werken een pijnlijke werkelijkheid schuilging voor het gewone volk, dat zijn huizen vernield zag (1). Ten slotte is deze grootse, stenen droom (2) onlosmakelijk verbonden met het debat over de uitbuiting van Congo. Wars van alle polemiek erkent de UNESCO de werken van de mens en rukt ze niet uit hun specifieke economische en sociale context.

De UNESCO eist ook wettelijke bepalingen voor de bescherming en het beheer (3). In België worden goederen in dit verband doorgaans beschermd door het Gewest (4). Voor verscheidene van de vermelde goederen is dit reeds het geval: het Jubelpark (beschermd in 1976); de tuin van de Koning (1976); het park van Vorst en het Dudenpark (1973) en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika.

Niettemin erkent de UNESCO een brede waaier van beschermings- en beheersmaatregelen, aangezien zij rekening dient te houden met de nationale eigenheid van alle landen ter wereld. Sommige goederen uit de nalatenschap van Leopold II worden beheerd door de Koninklijke Schenking. Het Koninklijk Besluit van 1930 (5) dat de voorwaarden bepaalt voor de Koninklijke Schenking en de taken en verplichtingen omschrijft van deze autonome overheidsinstelling, lijkt voldoende als wettelijk kader inzake bescherming en beheer (de serres van Laken en het arboretum van Tervuren maken deel uit van de Koninklijke Schenking).

Het koninklijk paleis maakt deel uit van de civiele lijst, die omschreven staat in de Grondwet en bij wet geregeld is (6). De lijst omvat alle onroerende, materiële en financiële middelen van de Staat waarover de Koning kan beschikken om de verplichtingen van zijn functie na te komen. De Civiele Lijst is bij uitbreiding de naam die werd gegeven aan een van de

(1) Lucas, Catherine, *Léopold II, la folie des grandeurs*, Luc Pire, 2002.

(2) *Ibidem*.

(3) Zie hoger, blz. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'Humanité ?*

(4) Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bevinden de toepasbare bepalingen zich in hoofdstuk IV van het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening. De beschermingsprocedure kan in gang worden gezet op initiatief van de gewestregering, op vraag van de eigenaar, van een vereniging voor het behoud van het erfgoed of van het college van burgemeester en schepenen van de gemeente waar het goed gelegen is.

(5) Aanvankelijk had Leopold II beloofd de Staat een aantal monumentale gebouwen en parken te schenken. Bij de dood van de vorst werden de goederen van deze « koninklijke schenking » staats eigendom en werd het ministerie van Financiën belast met hun onderhoud. In 1930 werd de Koninklijke Schenking bij Koninklijk Besluit een autonome overheidsinstelling. Zo werden de uitgaven bekostigd met eigen inkomsten, zonder last voor de schatkist.

(6) De civiele lijst wordt door de wet vastgesteld voor de duur van de regering van elke Koning (art. 89 Grondwet). Zie hierover: Stangherlin, Katrin, *Le patrimoine royal*, La Charte, Brussel, 2004, blz. 63-109.

départements de la Maison du Roi précisément chargé de gérer cette liste. L'entretien intérieur incombe au Roi, aidé en partie par la Donation royale. L'État — principalement la Régie des bâtiments — assume quant à lui l'entretien extérieur et les grosses réparations tant intérieures qu'extérieures. L'Intendant de la liste civile du Roi est responsable de la gestion des résidences et des palais royaux. Un lien fonctionnel étroit existe entre le commandant des palais royaux et l'intendant dans le cadre de cette gestion, ce dernier assurant en outre un contact suivi avec la Donation royale, dont il est membre de droit du Conseil d'administration (1). *A priori*, ce cadre légal semble présenter également des mécanismes de protection et de gestion satisfaisants.

5. Les serres de Laeken

Parmi le patrimoine hérité du roi urbaniste, « les serres royales de Laeken se situent au sein d'une vision ambitieuse et grandiose qui sous-tend les constructions et l'urbanisme de Léopold II. » (2) Les serres pourraient faire l'objet d'une procédure de classement au patrimoine mondial soit au sein de l'héritage de Léopold II, soit de manière spécifique.

5.1. Histoire et description

Le complexe des serres de Laeken se compose de trois zones, couvrant une superficie de 1,5 hectare. La première est formée d'un groupe de bâtiments monumentaux — l'Embarcadère, la Serre du Congo, le Jardin d'hiver, la Serre Maquet attenante et l'Orangerie — qui se succèdent en ligne droite et communiquent avec le château par la Serre du Théâtre. La deuxième zone est le Plateau des palmiers, avec le Débarcadère, la Serre aux palmiers et le Pavillon des palmiers, l'Église de Fer, la Serre aux azalées et les serres de culture. Quant à la troisième zone, elle réunit les galeries — de surface et souterraines — et les couloirs de verre, ponctués de petits pavillons pleins d'atmosphère, qui s'étendent entre les deux grands ensembles de serres.

À part l'Orangerie, construite vers 1818 sur l'ordre de Guillaume I^{er} des Pays-Bas, et quelques petites serres de culture de l'époque d'Albert I^{er}, le complexe des serres a été entièrement édifié entre 1874 et 1905, à l'initiative de Léopold II sous les directions successives des architectes Alphonse Balat, Henri Maquet et Charles Girault.

(1) Monette, *op. cit.*, p. 106-108.

(2) Goedleven, Edgard, *op. cit.*

vier departementen van het Huis van de Koning, waar precies de lijst wordt beheerd. Het binnenonderhoud komt toe aan de Koning, die daarin deels wordt bijgestaan door de Koninklijke Schenking. De Staat — en dan vooral de Regie der Gebouwen — zorgt voor het buitenonderhoud en de grote herstelwerken, zowel binnen als buiten. De intendant van de civiele lijst van de Koning is verantwoordelijk voor het beheer van de koninklijke verblijven en paleizen. Er bestaat in dat verband een nauwe functionele band tussen de commandant van de koninklijke paleizen en de intendant, die op zijn beurt ook in contact staat met de Koninklijke Schenking, waar hij van rechtswege zitting heeft in de Raad van Bestuur (1). Dit wettelijke kader lijkt *a priori* voldoende garanties te bieden inzake bescherming en beheer.

5. De serres van Laken

Binnen het van de koning-bouwer geërfde patrimonium « bevinden de koninklijke serres van Laken zich in het hart van een ambitieuze en grandioze zienswijze, die de grondslag vormt voor de bouwwerken en de stedenbouwprojecten van Leopold II » (2). De serres kunnen voorgedragen worden voor bescherming als werelderfgoed, ofwel als deel van de nalatenschap van Leopold II, ofwel via specifieke weg.

5.1. Geschiedenis en beschrijving

Het serrecomplex van Laken bestaat uit drie zones en beslaat een oppervlakte van 1,5 hectare. De eerste zone omvat een reeks monumentale gebouwen — de Embarcadère, de Congoserre, de Wintertuin, de aangrenzende Maquetserre en de Oranjerie — die op één lijn liggen en verbonden zijn met het kasteel door de Theaterserre. De tweede zone bestaat uit het Palmensplateau, met de Débarcadère, de Palmenserre en het Palmenviljoen, de IJzeren Kerk, de Azaleaserre en de kweekserres. In de derde zone bevinden zich de ondergrondse en bovengrondse galerijen en de glazen gangen met tal van sfeervolle paviljoentjes, die zich uitstrekken tussen de twee grote serrecomplexen.

Afgezien van de Oranjerie, die rond 1818 gebouwd werd in opdracht van Willem I der Nederlanden, en enkele kleine kweekserres uit de tijd van Albert I, werd het volledige serrecomplex gebouwd tussen 1874 en 1905, op initiatief van Leopold II en onder leiding van achtereenvolgens Alphonse Balat, Henri Maquet en Charles Girault als architecten.

(1) Monette, *op. cit.*, blz. 106-108.

(2) Goedleven, Edgard, *op. cit.*

5.2. *Un chef-d'œuvre d'architecture*

Depuis l'antiquité, l'homme s'est intéressé aux plantes et à leur culture artificielle. Dès la renaissance, les voyages d'exploration permettent la culture de plantes inconnues en Europe. La plus grande difficulté consistait à protéger du froid les plantes venues des pays chauds, sans leur ôter la lumière. La construction des serres est un phénomène du XIX^e siècle, rendu possible par les progrès des techniques du bâtiment et surtout l'utilisation du métal et du verre comme matériaux de construction.

La technique de construction des serres de Laeken a été influencée par d'autres édifices du même type en Europe. La serre de Chatsworth, bâtie en 1836 par Joseph Paxton, fit faire de grands progrès aux techniques d'emploi du fer et du verre, de ventilation, de chauffage, d'amenée d'eau. La rotonde du Jardin d'hiver à Laeken est inspirée par le Crystal Palace, édifié à l'occasion de la première exposition universelle à Londres en 1851. D'autres monuments en verre célèbres d'Europe, tels que Le Palmengarten (1868-69) à Francfort et les «Royal Botanic Gardens» de Kew (1844-1848), ont nourri les esprits des architectes belges.

Les serres de Laeken furent réalisées à un moment où toutes les techniques nécessaires étaient au point. Leur ampleur et leur qualité architecturale sont à ce titre exemplaires. Elles peuvent être considérées comme un sommet de l'architecture en fer et en verre du XIX^e siècle, car elles sont la synthèse des efforts techniques déployés depuis le début du siècle. La superficie totale de la couverture de verre atteint 2,5 hectares. Le toit de verre est ininterrompu sur une distance de 700 mètres : c'est un concept unique dans l'histoire architecturale des serres.

Aujourd'hui, les serres royales de Laeken sont l'un des complexes jardiniers privés le plus vaste et le plus impressionnant d'Europe. En effet, les grands chefs-d'œuvre de verre et d'acier, tels que la serre de Chatsworth et le Crystal Palace, ont été détruit, respectivement en 1920 et en 1936. Les serres royales de Laeken, régulièrement entretenues et récemment rénovées, sont restées pratiquement intact.

La «ville de verre» de Laeken a également été une source d'inspiration pour la nouvelle architecture belge de cette époque dont le rayonnement s'est propagé, avec l'Art nouveau, à travers le monde entier (1).

(1) Bibliographie : Goedleven, *op. cit.*; Smets, Irène, *Les serres royales de Laeken*. Gand, Ludion, 2001.

5.2. *Een architecturaal meesterwerk*

Al sinds de Oudheid koestert de mens belangstelling voor planten en hun teelt. Met de renaissance — en dus de ontdekkingsreizen, duiken er planten op die tot dan toe onbekend waren in Europa. De grootste moeilijkheid bestond erin planten uit warme landen te beschermen tegen de koude zonder het licht weg te nemen. De bouw van serres is een 19de-eeuws verschijnsel, dat mogelijk gemaakt is door de vooruitgang van de bouwtechnieken en vooral door het gebruik van metaal en glas als bouwmaterialen.

De bouwtechniek van de serres van Laeken is geïnspireerd op soortgelijke gebouwen in Europa. De Chatsworth-serre, die in 1836 gebouwd werd door Joseph Paxton, betekende een grote stap voorwaarts in het gebruik van ijzer en glas, maar ook op het gebied van ventilatie, verwarming en watertoevoer. De rotonde van de Wintertuin in Laeken werd gemaakt naar het voorbeeld van Crystal Palace, dat gebouwd werd ter gelegenheid van de eerste wereldtentoonstelling in Londen in 1851. Andere beroemde Europese glazen monumenten zoals de Palmengarten (1868-69) in Frankfurt en de Royal Botanic Gardens van Kew (1844-1848) zijn een inspiratiebron geweest voor de Belgische architecten.

De serres van Laeken werden opgetrokken op een ogenblik dat alle noodzakelijke technieken beschikbaar waren. Hun omvang en architecturale kwaliteit spreken in dit verband boekdelen. Zij mogen beschouwd worden als een 19de-eeuws architecturaal hoogtepunt in ijzer en glas. In de bouw van de serres komen immers alle technieken samen die sinds het begin van de eeuw bestonden. De totale oppervlakte in glas bedraagt 2,5 hectare. Het glazen dak is ononderbroken over een lengte van 700 meter, wat uniek is in de geschiedenis van de serrebouw.

Vandaag zijn de koninklijke serres van Laeken een van de grootste en indrukwekkendste privé-tuinencomplexen van Europa. De grote meesterwerken in glas en staal, zoals de Chatsworth-serre en Crystal Palace, werden vernield in respectievelijk 1920 en 1936. De koninklijke serres van Laeken daarentegen worden regelmatig onderhouden, werden onlangs nog gerenoveerd en zijn vrijwel intact.

De «glazen stad» van Laeken is ook een inspiratiebron geweest voor de nieuwe Belgische architectuur uit die tijd, die met de «*art nouveau*» de hele wereld veroverd heeft (1).

(1) Bibliografie : Goedleven, *op. cit.*; Smets, Irène, *De Koninklijke Serres Laeken*, Gent, Ludion, 2001.

5.3. Une exceptionnelle collection de plantes

La collection de plantes est un patrimoine botanique unique comprenant des milliers d'arbres, d'arbustes, de fleurs et de plantes, dont certaines menacées d'extinction dans la nature (*Cibotium regale*, originaire du Mexique et du Guatemala). L'âge des plus anciens palmiers, acquis par Léopold II lui-même, est estimé à 150 ans. 44 orangers font partie de la collection initiale du XVIII^e siècle.

Les 296 variétés de camélias constituent la plus importante collection de camélias en serre et la plus ancienne collection de cette ampleur dans le monde. Outre leur valeur historique et culturelle, ces camélias présentent un intérêt scientifique en raison de leur matériel héréditaire. Ainsi, l'actuelle collection de plantes des serres de Laeken a une triple valeur exceptionnelle. D'abord, certaines plantes appartenant aux plantations originelles de Léopold II existent encore. Ensuite, les plantations actuelles répondent toujours, dans leur ensemble, à l'esprit qui présida aux plantations d'origine. Enfin, les serres royales contiennent encore énormément de plantes rares de grande valeur (1).

5.4. Protection et gestion des serres

Une parties des serres de Laeken sont construites sur le domaine de l'État (2): l'Orangerie, la Serre du théâtre, le Jardin d'hiver, la Serre Maquet, la Serre aux palmiers et la moitié de la Serre du Congo. Les frais de restauration de cette « ville de verre » incombent à son propriétaire, la Régie des bâtiments, parastatale placée sous la tutelle du ministre des Finances.

Les autres serres, à partir de la moitié de la Serre du Congo (en copropriété avec la Régie des bâtiments), sont gérées par la Donation royale. Par la loi de 1903, l'État belge a reçu la propriété de la plupart du patrimoine foncier et immobilier de Léopold II. Plus tard, l'État légua leur gestion à un établissement public distinct doté de la personnalité juridique: la Donation royale. L'État n'a cependant la pleine propriété que d'une partie seulement de ces biens. Pour ce qui est des biens dits réservés, également biens de la Couronne,

(1) *Ibidem*.

(2) Les extensions du château de Laeken, où se trouvent notamment les appartements du duc et de la duchesse de Brabant, ainsi que sa bibliothèque, ses écuries, une partie des serres et la moitié environ de son parc relève de la Donation royale et sont des biens de la Couronne tandis que le corps du château, les serres mentionnées et l'autre moitié du parc appartiennent en propre à l'État. Monette, *op. cit.*, p. 137.

5.3. Uitzonderlijke plantenverzameling

De plantenverzameling is een uniek botanisch erfgoed met duizenden bomen, struiken, bloemen en planten, waarvan sommige met uitsterven bedreigd zijn (*Cibotium regale*, afkomstig uit Mexico en Guatemala). De oudste palmbomen werden nog door Leopold II zelf aangekocht en zijn naar schatting 150 jaar oud. Bovendien zijn er nog 44 sinaasappelbomen die deel uitmaken van de oorspronkelijke collectie uit de 18e eeuw.

De 296 cameliasoorten vormen de grootste verzameling camelia's in serre en de oudste van deze omvang in de hele wereld. Naast hun historische en culturele waarde hebben deze camelia's ook wetenschappelijk belang omwille van hun erfelijk materiaal. Op die manier heeft de huidige plantenverzameling in de serres van Laeken een drievoudige uitzonderlijke waarde. Ten eerste bestaan sommige planten van de oorspronkelijke beplanting van Leopold II nog steeds. Ten tweede beantwoordt de huidige beplanting nog steeds aan de geest van weleer. Ten slotte bevatten de koninklijke serres ook een schat aan kostbare, zeldzame planten (1).

5.4. Bescherming en beheer van de serres

Een deel van de serres van Laeken werd gebouwd op staatsdomein (2): de Oranjerie, de Theaterserre, de Wintertuin, de Maquetserre, de Palmenserre en de helft van de Congoserre. De restauratiekosten voor deze « glazen stad » zijn ten laste van de Regie der gebouwen, een parastatale onder het toezicht van de minister van Financiën en eigenaar van de serres.

De andere serres, waaronder ook de helft van de Congoserre (waarvan de Regie der Gebouwen mede-eigenaar is), worden beheerd door de Koninklijke Schenking. Door de wet van 1903 verkreeg de Belgische Staat het eigendomsrecht over het merendeel van de gronden en het vastgoed van Leopold II. Later droeg de Staat het beheer over aan een aparte overheidsinstelling met rechtspersoonlijkheid: de Koninklijke Schenking. Toch heeft de Staat slechts van een deel van deze goederen de volle eigendom. Voor

(1) *Ibidem*.

(2) De bijgebouwen van het kasteel van Laeken, waar zich meer bepaald de appartementen van de hertog en de hertogin van Brabant bevinden, evenals de bibliotheek, de stallen, een deel van de serres en ongeveer de helft van het park, ressorteren onder de Koninklijke Schenking en zijn kroongoederen, terwijl het kasteelgebouw zelf, de vermelde serres en de andere helft van het park volledig staats eigendom zijn. Monette, *op. cit.*, blz. 137.

l'État ne dispose que de la nue propriété et du *fructus*, leur usage étant réservé au Roi et à sa famille (1).

La Donation royale est une institution unique qui n'a sa pareille dans aucune monarchie. Le conseil d'administration de la Donation est notamment chargé de veiller à la perpétuation de ce patrimoine sans aide financière de l'État et dans le respect de sa destination originelle. Il arrête le programme des travaux à effectuer. L'acte de la Donation royale pose des conditions telles que l'inaliénabilité des biens, la conservation de leur destination originelle et la réservation de leur usage au Roi (2).

Les restaurations récentes de certaines serres, sous la direction de la Régie des bâtiments, témoignent du bon fonctionnement des mécanismes de gestion (3). La structure métallique des serres, subissant d'une part, l'humidité du climat extérieur et d'autre part, la chaleur moite intérieure, nécessite beaucoup d'entretien. Les serres exigent encore des soins continuels et un entretien soutenu. Dans quelques années, certains bâtiments nécessiteront à nouveau d'importantes restaurations.

Au besoin, le Comité de l'UNESCO aide les États à conserver ce patrimoine grâce aux ressources du Fonds du patrimoine mondial. L'assistance peut revêtir plusieurs formes: des cours de formation pour le personnel, l'aide d'experts, le recours à des études spécialisées, l'assistance d'urgence ou encore le financement de matériel pédagogique pour la promotion et l'éducation. Toutefois, les moyens sont affectés en priorité aux sites les plus menacés.

En aucun cas, l'inscription au patrimoine mondial ne délie les propriétaires et les parties prenantes de leur engagement financier pour l'entretien, la conservation ou la promotion du site.

6. Les serres de Laeken : patrimoine mondial de l'humanité ?

Malgré leur richesse naturelle, les serres de Laeken ne pourraient pas être classées « patrimoine naturel mondial », duquel sont généralement exclues les

(1) Au sein de la Donation royale, on distingue : les biens de la Couronne; les biens à affection d'intérêt général (ouverts au public ces biens comprennent notamment la Tour japonaise et le Pavillon chinois); les biens de rapport, dont la Donation royale tire ses revenus. Stangherlin, *op. cit.*, p. 44.

(2) Monette, *op. cit.*, p. 57.

(3) *La Libre Belgique*, 22 septembre 2002; *Les Serres Royales de Laeken*. Bruxelles, Service de presse de la Régie des bâtiments, 1998.

de zogenaamde voorbehouden goederen of kroon-goederen beschikt de Staat slechts over de blote eigendom en komt het gebruik toe aan de Koning en zijn familie (1).

De Koninklijke Schenking is een unieke instelling, die in geen enkel ander vorstenhuis bestaat. De raad van bestuur van de Koninklijke Schenking heeft als taak te zorgen voor de instandhouding van dit erfgoed zonder staatssteun en met respect voor zijn oorspronkelijke bestemming. De raad bepaalt ook het programma van de uit te voeren werkzaamheden. De akte van de Koninklijke Schenking bepaalt voorwaarden zoals de onvervreemdbaarheid van de goederen, het behoud van hun oorspronkelijke bestemming en het exclusieve gebruik door de Koning (2).

De recente restauratie van enkele serres onder leiding van de Regie der Gebouwen getuigt van de goede werking van de beheersmechanismen (3). De metaalstructuur van de serres lijdt aan de buitenkant onder ons natte klimaat en aan de binnenkant onder de vochtige warmte en vergt bijgevolg een grondig onderhoud. De serres hebben nood aan permanente verzorging en onderhoud. Binnen enkele jaren zullen sommige gebouwen opnieuw toe zijn aan ingrijpende restauratiewerken.

Indien nodig staat het UNESCO-comité de staten bij in het onderhoud van dit erfgoed, dankzij de middelen van het Werelderfgoedfonds. Dit kan op verscheidene manieren: opleiding voor het personeel, hulp van deskundigen, uitvoeren van gespecialiseerde studies, noodhulp of financiering van pedagogisch materiaal voor promotie en onderwijs. De middelen gaan echter prioritair naar de meest bedreigde monumenten en landschappen.

De erkenning van een goed als werelderfgoed ontslaat de eigenaars en de betrokken partijen in geen geval van hun financiële verantwoordelijkheid voor het onderhoud, de instandhouding en de promotie van de plaats of het landschap.

6. De serres van Laken : werelderfgoed van de mensheid ?

Ondanks hun natuurlijke rijkdom komen de serres van Laken niet in aanmerking voor bescherming als natuurlijk werelderfgoed, waartoe doorgaans geen

(1) Binnen de Koninklijke Schenking onderscheidt men kroongoederen, openbare goederen (met name de Japanse toren en het Chinees paviljoen, die open zijn voor het publiek) en beleggingspanden, waaruit de Koninklijk Schenking haar inkomsten haalt. Stangherlin, *op. cit.*, blz. 44.

(2) Monette, *op. cit.*, blz. 57.

(3) *La Libre Belgique*, 22 september 2002; *Les Serres Royales de Laeken*. Brussel, persdienst van de Regie der Gebouwen, 1998.

collections botaniques. D'autre part, le patrimoine naturel, tel que défini dans la Convention, doit constituer un exemple d'un stade de l'évolution terrestre, être représentatif de l'évolution biologique ou encore contenir des habitats naturels d'espèces menacées (1).

Toutefois, les jardins botaniques de Kew, en Grande-Bretagne, sont classés parce qu'ils ont contribué à l'étude de la diversité botanique. Le Comité de l'UNESCO reconnaît parfois des « biens en série », c'est-à-dire qu'il classe des biens situés dans des pays différents comme des éléments constitutifs d'un même groupe historico-culturel. L'opportunité et la pertinence de classer les serres de Laeken comme « un bien en série » avec les serres anglaises pourrait être étudiées.

Par ailleurs, les serres de Laeken, défendues à leur juste valeur dans un dossier d'inscription sur la liste du patrimoine mondial de l'humanité, pourraient se voir honorées du titre de « patrimoine culturel mondial ». Nous pensons que les serres de Laeken devraient en particulier être examinées au regard des critères (ii) et (iv) de l'UNESCO :

(ii) « Témoigner d'un échange d'influences considérable pendant une période donnée ou dans une aire culturelle déterminée, sur le développement de l'architecture ou de la technologie, des arts monumentaux, de la planification des villes ou de la création de paysages. » Les constructions en verre de l'Europe ont influencé les architectes de Laeken, lesquels ont eux-même nourri l'élan Art nouveau qui a rayonné dans le monde entier.

(iv) « Offrir un exemple éminent d'un type de construction ou d'ensemble architectural ou technologique ou de paysage illustrant une des périodes significative(s) de l'histoire humaine. » Comme évoqué plus haut, leur édification entièrement en métal et en verre est emblématique des innovations spectaculaires de l'époque.

À ce jour, les serres de Laeken ne font l'objet d'aucune demande d'inscription au patrimoine mondial et ne figurent pas sur la liste indicative (2).

(1) UNESCO, *Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel*, adoptée par la Conférence générale à sa dix-septième session, Paris, 16 novembre 1972, article 2. Voir également les critères vii, viii, ix, x dans UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 février 2005, articles 77-78.

(2) UNESCO, Comité du patrimoine mondial, vingt-neuvième session, Durban-Afrique du Sud, 10-17 juillet 2005, Annexe 3, *Listes indicatives des États parties*. (WHC-05/29.COM/8A).

plantencollecties behoren. Daartegenover staat wel dat het natuurlijk werelderfgoed volgens de overeenkomst een voorbeeld dient te zijn van een stadium in de evolutie van de aarde of een voorbeeld van de biologische evolutie, ofwel het natuurlijk woon- of groeigebied van bedreigde dier- of plantensoorten dient te omvatten (1).

De plantentuinen van Kew in Groot-Brittannië zijn beschermd omdat zij bijgedragen hebben tot de studie over de diversiteit van de planten. Het UNESCO-comité erkent goederen soms « in serie », wat betekent dat goederen in verschillende landen beschermd worden als onderdelen van één enkel historisch en cultureel geheel. Er kan worden bestudeerd in welke mate het gepast en terecht is de serres van Laken samen met de Engelse serres te beschermen als « seriegoed ».

Indien de serres van Laken op hun juiste waarde worden verdedigd in een dossier tot bescherming als werelderfgoed van de mensheid, komen zij in aanmerking voor bescherming als cultureel werelderfgoed. Wij zijn van mening dat de serres van Laken in het bijzonder dienen te worden onderzocht volgens criteria (ii) en (iv) van de UNESCO :

(ii) « Témoigner d'un échange d'influences considérable pendant une période donnée ou dans une aire culturelle déterminée, sur le développement de l'architecture ou de la technologie, des arts monumentaux, de la planification des villes ou de la création de paysages. » De glazen bouwwerken in Europa waren een inspiratiebron voor de architecten van Laken. Zij drukten op hun beurt mee hun stempel op de art nouveau, die uitstraling had over de hele wereld.

(iv) « Offrir un exemple éminent d'un type de construction ou d'ensemble architectural ou technologique ou de paysage illustrant une des périodes significative(s) de l'histoire humaine. » Zoals ook hoger vermeld, is de constructie in metaal en glas een symbool voor de spectaculaire vernieuwingen van die tijd.

Op dit ogenblik loopt er voor de serres van Laken geen enkele aanvraag tot bescherming en staan zij ook niet op de indicatieve lijst (2).

(1) UNESCO, *Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, goedgekeurd door de algemene Conferentie in haar zeventiende zitting, Parijs, 16 november 1972, artikel 2. Zie ook de criteria vii, viii, ix en x in UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 februari 2005, artikelen 77-78.

(2) UNESCO, Werelderfgoedcomité, negenentwintigste zitting, Durban-Zuid-Afrika, 10-17 juli 2005, Bijlage 3, *Listes indicatives des États parties*. (WHC-05/29.COM/8A).

En Belgique, ce sont les régions qui ont la compétence d'inscrire un bien sur la liste indicative. Le ministre compétent, sur base de proposition étudiée par l'administration, propose au gouvernement régional une liste des biens qui pourraient figurer sur la liste indicative de l'UNESCO. Les listes indicatives de chaque région sont rassemblées en un document unique par la Commission nationale de l'UNESCO du ministère des Affaires étrangères. La liste indicative nationale est ensuite envoyée à la Représentation permanente de la Belgique auprès de l'UNESCO, à Paris. C'est également à la région que sont gérées les propositions formelles d'inscription.

C'est donc à la Région de Bruxelles-Capitale qu'il appartient d'inscrire les serres de Laeken sur la liste indicative de l'UNESCO. Il est à noter que la Commission royale des Monuments et Sites (1) a déjà, par le passé, remis au gouvernement bruxellois une proposition de liste de biens à classer au patrimoine mondial de l'humanité qui comprenait les serres de Laeken (2).

Toutefois, il est toujours préférable qu'un bien soit inscrit sur la Liste indicative avec le consentement des propriétaires du bien. En effet, le dossier formel d'inscription au patrimoine mondial de l'humanité exigera un consentement des propriétaires du bien et des parties prenantes.

Avant de classer un bien sur la liste du patrimoine mondial, l'UNESCO exige qu'une bonne gestion et une conservation efficace puissent être garanties. Concernant les serres de Laeken, des mécanismes de gestion et de protection sont déjà opérationnels. Nous pensons qu'une procédure de classement à la région n'est pas nécessaire. Rappelons que le secrétariat de l'UNESCO est à la disposition des États parties qui peuvent, sur base volontaire, vérifier les termes de leur proposition d'inscription (3).

Les serres de Laeken sont accessibles au public une quinzaine de jour par an au printemps, en période de floraison. L'accessibilité n'est pas un critère retenu pour le classement à l'UNESCO. Des maisons privées d'art nouveau sont classées au patrimoine mondial, les façades de ces maisons étant visibles. La présence du bien dans la vie des citoyens sera cependant prise en

(1) Créée par l'ordonnance du 4 mars 1993, la Commission royale des Monuments et des Sites est un collège d'experts nommé par le gouvernement régional.

(2) *Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale*, session ordinaire, 9 février 1994, *projet d'ordonnance portant approbation de la Convention pour la protection du patrimoine mondial culturel et naturel*, rapport fait au nom de la commission de l'Aménagement du territoire, de la Politique foncière et du Logement (A-292-2-93/94).

(3) Voir ci-dessus, p. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'humanité?*

In België zijn de gewesten bevoegd om een goed op te nemen op de indicatieve lijst. De bevoegde minister stelt op grond van een voorstel dat door zijn departement wordt bestudeerd, een lijst voor van goederen die in aanmerking komen voor de indicatieve lijst van de UNESCO. De indicatieve lijsten van elk Gewest worden in één enkel document gebundeld door de Nationale Commissie voor de UNESCO van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Vervolgens wordt de nationale indicatieve lijst toegestuurd aan de permanente vertegenwoordiging van België bij de UNESCO in Parijs. Ook de formele voorstellen tot bescherming worden behandeld bij het Gewest.

De bevoegdheid om de serres van Laken op te nemen op de indicatieve lijst van de UNESCO ligt dus bij het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In het verleden heeft ook de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (1) bij de Brusselse regering al een lijst ingediend met goederen die voor bescherming als werelderfgoed van de mensheid werden voorgedragen en waaronder zich ook de serres van Laken bevonden (2).

Het is echter steeds verkieslijk dat een goed wordt opgenomen op de indicatieve lijst met instemming van de eigenaars van het goed. Het formele dossier voor bescherming als werelderfgoed van de mensheid vergt immers de instemming van de eigenaars van het goed en van de betrokken partijen.

Vooraleer een goed wordt opgenomen op de Werelderfgoedlijst, eist de UNESCO garanties met betrekking tot goed beheer en efficiënt onderhoud. Wat de serres van Laken betreft, is al een systeem van kracht voor beheer en bescherming. Wij zijn van mening dat een beschermingsprocedure bij het Gewest niet nodig is. Wij wijzen er ook op dat het UNESCO-secretariaat ter beschikking staat van de ondertekende staten, die geheel vrijwillig hun voorstel tot bescherming kunnen herzien (3).

De serres van Laken zijn elk jaar tijdens de bloeitijd zo'n twee weken toegankelijk voor het publiek. De toegankelijkheid is geen criterium voor de erkenning door de UNESCO. Privé-huizen in art-nouveaustijl, waarvan de voorgevel zichtbaar is, worden beschermd als werelderfgoed. Er wordt echter rekening mee gehouden dat het goed deel uitmaakt van het leven van

(1) De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen werd opgericht door de ordonnantie van 4 maart 1993 en bestaat uit een college van deskundigen dat aangesteld wordt door de Gewestregering.

(2) *Brusselse Hoofdstedelijke Raad*, gewone zitting, 9 februari 1994, *ontwerp van ordonnantie houdende goedkeuring van de overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, verslag uitgebracht namens de commissie voor de Ruimtelijke Ordening, het Grondbeleid en de Huisvesting (A-292-2-93/94).

(3) Zie hoger, blz. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'humanité?*

compte. À ce sujet, nul doute que l'accessibilité offerte par la famille royale sera suffisante. La jouissance privée des biens de la Couronne et l'intimité de la famille royale pourront donc être préservées.

Alain DESTEXHE.

*
* *

PROPOSITION DE RÉOLUTION

Le Sénat,

A. Rappelant que l'État est le propriétaire de la plupart des biens concernés par la présente recommandation de classement au patrimoine de l'humanité,

B. Rappelant que le propriétaire d'un bien peut recommander auprès des institutions compétentes son inscription au patrimoine mondial de l'humanité,

C. Rappelant que l'aménagement du territoire, en particulier les monuments et les sites, relèvent des compétences matérielles des régions,

D. Considérant que l'héritage de Léopold II appartient à tous les Belges,

E. Rappelant que la Belgique est un État partie depuis 1996 de la Convention internationale concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel,

F. Rappelant que les États parties se sont engagés à identifier sur leur territoire le patrimoine répondant aux critères de classification, définis par l'UNESCO, afin de le promouvoir à l'échelon international,

G. Considérant que l'héritage urbanistique de Léopold II à Bruxelles et à Tervuren est emblématique d'une conception visionnaire de l'urbanisme, et qu'à ce titre, il pourrait bénéficier d'une reconnaissance d'ensemble comme patrimoine mondial de l'humanité,

H. Considérant que les serres de Laeken ont une valeur universelle exceptionnelle et satisfont aux critères de sélection du Comité du patrimoine mondial,

H. Considérant que l'inscription du patrimoine urbanistique de Léopold II, en particulier des serres de Laeken, sur la liste du patrimoine mondial de l'humanité lui apporterait une reconnaissance et une promotion universelle, ainsi que des garanties supplémentaires de protection et de préservation,

de burgers. In dit verband staat het vast dat de koninklijke familie zal instaan voor een voldoende toegankelijkheid. Het privé-genot van de kroongoesden en de privacy van de koninklijke familie kunnen bijgevolg gegarandeerd blijven.

*
* *

VOORSTEL VAN RESOLUTIE

De Senaat,

A. Gelet op het feit dat de Staat eigenaar is van het merendeel van de goederen waarvan sprake is in deze aanbeveling tot bescherming als werelderfgoed van de mensheid,

B. Gelet op het feit dat de eigenaar van een goed het bij de bevoegde instellingen kan voordragen om beschermd te worden als werelderfgoed van de mensheid,

C. Gelet op het feit dat de ruimtelijke ordening, en in het bijzonder de monumenten en landschappen, tot de materiële bevoegdheid van de gewesten behoort,

D. Overwegende dat de nalatenschap van Leopold II aan alle Belgen toebehoort,

E. Gelet op het feit dat België in 1996 de Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld heeft ondertekend,

F. Gelet op het feit dat de ondertekenende staten zich ertoe hebben verbonden op hun grondgebied het erfgoed te identificeren dat beantwoordt aan de UNESCO-criteria voor bescherming als werelderfgoed, met het oog op de internationale promotie ervan,

G. Overwegende dat de stedenbouwkundige erfenis van Leopold II in Brussel en Tervuren symbool staat voor een toekomstgerichte opvatting van stedenbouw en dat ze aldus in haar geheel zou kunnen worden beschermd als werelderfgoed van de mensheid,

H. Overwegende dat de serres van Laken een uitzonderlijke universele waarde hebben en voldoen aan de selectiecriteria van het Werelderfgoedcomité,

H. Overwegende dat de erkenning van het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II, en in het bijzonder de serres van Laken, als werelderfgoed van de mensheid de universele erkenning en promotie ervan zou betekenen en bovendien bijkomende garanties zou bieden voor de bescherming en het behoud ervan,

I. Rappelant l'importance de préserver la jouissance privée des biens de la Couronne et l'intimité de la famille royale,

Demande au gouvernement fédéral de soutenir auprès du gouvernement de Bruxelles-Capitale et du gouvernement flamand, l'inscription de l'ensemble du patrimoine urbanistique de Léopold II à Bruxelles et à Tervuren au patrimoine mondial de l'humanité, en particulier les serres de Laeken.

15 novembre 2005.

Alain DESTEXHE.

I. Gelet op het feit dat het belangrijk is het privé-genot van de kroongoederen en de privacy van de koninklijke familie te garanderen,

Vraagt aan de federale regering om bij de Brusselse Hoofdstedelijke regering en de Vlaamse regering de aanvraag te ondersteunen tot erkenning van het volledige stedenbouwkundige erfgoed van Leopold II in Brussel en Tervuren, en in het bijzonder de serres van Laken, als werelderfgoed van de mensheid.

15 november 2005.